

Пріор єзуїтського монастиря в Тернополі, вернувши зі спільної монастирської їдальні, злегка позіваючи, лагодився прилягти і віддихнути після доброго обіду; а що день був літній та гаряченький, то зняв чоботи і реверенду; коли втім хтось застукав до дверей його келії. Пріор наморщив чоло, скривився неприємно і мовчав хвилину і тільки після другого стуку сказав:

— Прошу ввійти!

З низьким, пересадно покірливим поклоном увійшов член конвенту, патер Гаудентій.

— Чого вам потрібно, *frater*?* — остро запитав його пріор.

— Я хотів просити вас, *clarissime**, — зачав патер, зупиняючись край порога, — щоб ви вислухали мене. Я хотів де об чім з вами побесідувати...

— Або що? Сталося щось важного? — різко запитав пріор.

— Н-ні, — протягнув патер, — щоб так щось особливого... ні, борони господи! Але я хотів попросити вас, щоб ви вислухали деякі мої думки і міркування...

— А так, ваші думки! — з якимсь насмішливим відтінком у голосі сказав пріор. — Але чи не можна б ті думки і міркування відложити до відповіднішого часу?

— Розуміється, розуміється, що можна! — поспішно згодився патер. — Тільки ж даруйте, *clarissime*, я думав, що, власне, тепер час найвідповідніший: шкільної науки нема, а, крім того, ще вам прийдеться

швидко висилати звичайний щомісячний рапорт нашому преосвященному вітцю провінціалові.

— Рапорт! — майже аж скрикнув пріор і цілковито прочунався з тої полудрімоти, в котру почала було заколисувати його неголосна і одностайна мова патерова, в супроводі бренькоту великих мух на шибках ократованого вікна келії та цвіркоту воробців посеред гілляк густих вишень, що так і нависали до самого вікна. — Рапорт! — повторив він ще раз і спідлоба позирнув на патера. — А вам яке діло до рапорту!

— Сохрани господи! — поквапно звинявся патер Гаудентій. — Я дуже добре знаю, *clarissime*, що рапорт ваше діло, і, власне, для того осмілююсь трудити вас своєю просьбою, щоб ви могли виложити мої думки й міркування і подати їх у своєму рапорті вітцю провінціалові, розуміється, коли вони покажуться вам того гідними і до чогось здалими.

Але пріор, хоч і не зводив з патера Гаудентія свого пильного погляду, не слухав уже його підлесливої, трохи водавої і одностайної бесіди. Нова думка раптово шибнула в нього і заняла всю його увагу. Він знав, що кожний патер має право секретно звертатися до провінціала з "рефератами", тобто з доносами на іншу братію, а в тім числі й на самого нього, пріора. Але донедавна так якось складалися діла в монастирі, що тернопільський конвент жив як одна сім'я і ніхто із-за взаїмних доносів не мав ніяких клопотів. Аж в сьому році справа нагло змінилася на гірше. Ні з того ні з сього двох патерів перенесли з Тернополя до якогось гірського монастиря в Тіролі, що вважався місцем карної висилки, а замість них прислали двох нових. Від тої пори немов мішок розв'язався з усякими виговорами, реколекціями і іншими прикростями, що так і сипались з Кракова на нещасний тернопільський конвент. Пріор і всі патери в голову заходили, хто се так їм прислуговується. Підозрівали раз того, раз іншого з-поміж себе, тим більше, що всі чули себе винуватими в не одній поблажливості, в не одному занедбанні монастирської дисципліни.

Патера Гаудентія якось найменше підозрівали, щоб то він міг чинити ті "пакості": раз для того, що від його приїзду до Тернополя минуло вже більше як чотири роки, а перші роки його пробутку між тернопільськими єзуїтами, власне, були такі сумирні і щасливі; а по-друге, патер Гаудентій мав серед решти братії славу Якіма-просторіки або навіть якогось дурнуватою. Слава та, очевидно, дуже нелюба була патерові; але, проте, він завсіди піддержував її різними нехитрими способами. Почалась вона і прилипла до нього головно із-за преславного "місіонерського походу сам на сам" до Люблінської губернії для католицької пропаганди серед тамошніх уніатів. Похід той скінчився не дуже-то геройською втекою патера з границь Росії, де він, подібно як стародавній пророк Йона, пробув усього три дні і відки вернувся без пам'яті від переполоху і удару, одержаного поночі карабіноюю кольбою з могутньої руки пограничного об'їздчика. З правдиво комічними жалобами розповідав патер про сей свій подвиг, а оповідання його за кожним разом доводило всю братію до вибухів невдержимого реготу. А сам патер Гаудентій, немов і не запримічаючи того вражіння, кривився і кулився при тім, як півтора нещастя, і, запалюючись оповіданням, то блід, то тремтів, то хлипав, що, очевидно, ще до більшого сміху побуджувало його слухачів. А при тім патер виглядав таким простодушним, одвертим і незлобним, що годі було навіть уявити собі, щоб він міг писати доноси на своїх собратів.

А все-таки, з якогось неясного підшепту, власне ся думка проблиснула в голові пріора в тій хвилі, коли патер спімнув про щомісячний рапорт. Він пригадав собі все, що знав про минувшину патера Гаудентія. Він був сином бідного мазурського хлопа. В р. 1847 тарнівський єпископ Войтарович узяв його до себе на виховання. По смерті єпископа він учився у єзуїтів у Кракові, кінчив науки у Римі, де й став монахом і приступив до закону "Імені Ісусового". Не знав пріор, яку славу здобув собі Гаудентій у Римі; знав лиш те тільки, що по кількох літах сам генерал єзуїтського закону Беккс вислав його на місію до Люблінської губернії, де патер здобув таке блискуче "посрамленіє". Аж тепер, розміркувавши всі ті обставини, пріор в одній хвилі прийшов до переконання, що, знаючи надзвичайну важність "позиції" католицизму в Люблінській губернії і загалом у Росії, римські верховоди мусили прецінь

добре розміркувати, кому повіряють таке діло, як місія, значить, і в молодім патері мусили добачити якусь запоруку її корисного поведження. А з того виходило, що патер Гаудентій не мусив бути таким дурником і просторікою, якого видавав досі із себе. Коли ж воно так, то пріорові відразу все вияснювалося, і патер Гаудентій, може й сам сього не догадує, в одній хвилі виріс в його очах. Ціле поступування того придуркуватого патера відразу набирало зовсім іншого значення, виростало до розміру дуже хитро придуманої і зручно переведеної, чисто єзуїтської інтриги. При тім же пріор віддавна вже догадувався, що в Римі невдоволені заходами і роботою тернопільського конвенту, що від нього, як від крайньої твердині на сході, ждуть чогось більшого; без відома почував він, що наближається якась переміна. І, вдивлюючись пильно спідлоба в патера Гаудентія, він небезосновно догадувався, що се іменно й є віщун або навіть чільна сторожа того нового напрямку в діяльності закону, що мусив змести його, як змів відісланих до Тіролю фратрів.

Під впливом тих думок і здогадів, що в одній хвилі прокинулися в пріоровій голові, лице його приняло якийсь заклопотаний вид, і він, помовчавши хвилину, так якось поспішно і уривчасто сказав:

— Еге, ось воно як! Думки і міркування... Що ж, діло непогане! Розуміється, розуміється, розміркуємо і спишемо... Сідайте, *reverendissime**, сідайте, коли ласка, ось тут! Я весь на ваші услуги.

Тонкий іронічний усміх пробіг по лиці патера Гаудентія, коли він, низесенько кланяючись, засів на простому дерев'яному кріслі за столом, при котрім з другого боку засів пріор.

— Ну, *reverendissime*, — сказав пріор, коли вони оба засіли один насупротив другого,— про що таке ви хочете виложити мені свої думки?

— Одна тільки у мене дума, *clarissime*, всім нам спільна: добро і зріст нашої святої католицької церкви, — відповів патер Гаудентій. — Вам, *clarissime*, очевидно, ліпше, ніж мені, відоме положення нашої церкви в

тутешнім краю, а особливо положення нашого конвенту тут, на самім східнім аванпості католицизму, перед самим, що так скажу, лицем грізного противника — православія.

"Ага, видно, видно, що я не помилюся! — подумав пріор. — Се він, віщун реформи, підісланий до нас на шпигуна. Се він автор доносів! Ну, добре; тепер бодай я знаю, з ким маю діло".

І, звертаючись до патера, немов зачудований, сказав:

— Але ж, даруйте, *reverendissime*, я, признатись вам, не зовсім ясно розумію, до чого се ви річ ведете.

— Зараз буду мати честь вияснити вам се, — поквапно відмовив патер, — покірно прошу вислухати мене. Я хотів тільки застерегтись перед вами, що я ані на хвилиночку не позволив собі ніколи сумніватися про вашу глибоку мудрість, докладне знання і вірне зрозуміння оточуючих нас обставин. І коли я власним почином позволив собі позбирати деякі відомості, що дотикають теперішнього положення, і виснувати з них деякі виводи, так се зовсім не з недовір'я до вашого проводу, але радше тільки з гарячої дбайливості про наше спільне святе діло.

Зачудування пріора перейшло в нетерпеливість. Він почував якесь обридження і ненависть до того приниженого лицеміра і донощика, що ось сидів перед ним; але рівночасно не міг не признати, що той в сьому разі поступає зовсім в дусі правил єзуїтського закону. Та тільки ж сим разом річ доторкалась до пріора особисто, і для того чоловік в нім узяв верх над єзуїтом. Догадуючись, що перед ним сидить його таємний ворог і шпигун, він зважився говорити з ним попросту, без звичайного фарисейства. "Поки що я ще тут старший, — думав він, — і мушу дати йому се почути; а там нехай буде, що буде!"

— Знаєте, *reverendissime*,— промовив він якимсь різким і згідним тоном,— говоріть зі мною попросту й одверто. Я в Римі не бував, дипломатії ніколи не вчився і завсіди думав, що за нею криється порядна порція нещирості. А при тім же я міркую, що ми свої люди, так і говорімо ж без непотрібної крутанини.

Патер Гаудентій знов усміхнувся іронічно, немов почував вдоволення із-за того, що так швидко вивів з терпцю старого пріора і заставив його так одверто висказати свою нехоть до нього.

— Що ж, воля ваша, *clarissime*,— сказав він усе тим самим переборщено-смиреним голосом.— Моя душа чиста від скази нещирості, особливо перед лицем мого наставника, которий повинен бути для мене першим по бозі.

— До річі, *reverendissime*, до річі!— перервав йому пріор.

— Річ моя ось яка,— говорив далі патер Гаудентій з незрушним супокоем.— Відомо вам, *clarissime*, до якої мети, до якого завдання намагає в сьому краю наш святий закон. Заповідне слово, виголошене святійшим папою Урбаном, "*Orientem esse convertendum*"*, містить в собі всю нашу програму. Дорога до її виповнення все і всюди повинна бути предметом нашої ненастанної і якнайпильнішої дбайливості.

— А тим часом вам здається, що ми не досить уваги звертаємо на се наше завдання? — відповів пріор з неукритим невдоволенням.

— Сохрани господи, *clarissime*, сохрани господи! Ніколи я сього не думав! А надто, хто такий ті "ми"? Адже ж і я сам — часть їх, значить... Ні, ні, не до сього я веду свою річ. А ось послушайте! Не тайна то, мабуть, для вас (при сих словах в голосі його знов прозвучав іронічний відтінок), що в східній часті сього краю живе народ, що вважає себе одноплеменним з народом по той бік Збруча. Але не в тім суть річі, а ось в чім: народ той приналежить нібито до католицької церкви, а рівночасно

вважає себе членом грецької, тобто православної, церкви. Ся... ся двоїстість релігійної свідомості поміж двома ворожими таборами — як вам здається, *clarissime*,— чи не мусить вона будити деяких сумнівів і побоювань?

— Он що! — майже аж скрикнув пріор.— Ви вважаєте положення уніатської церкви двоїстим, значить, двозначним?

— Еге, *clarissime*,— твердо відповів патер Гаудентій.— Не досить на тім, я міркую, що, власне, існування сього двоїстого, нейтрального ґрунту тут, на границі, і є одною з найважніших перешкод до розширення нашого впливу на той бік пограничної черти.

— Гм... думка се, будь-що-будь, цікава,— холодно і напівзгїрдно процїдив крізь зуби пріор,— і я дуже рад би знати ваші докази, знати ті факти, що навели вас на такі виводи.

— О, щодо того, *clarissime*, я готовісінький! — весело скрикнув патер.— Візьміть хоч би їх священиків! Яка нам користь з того, що вони вважають себе католицькими священиками, коли живуть з жінками? Там, де би треба працювати для католицизму, віддати себе нероздільно і безумовно його інтересам, вони слухають своїх жінок, поступають так, як їм наказують їх родинні відносини!

— Все се правда; але все се старі річі і, певно, ще й перед вами не раз були розмірковувані,— гризько замітив пріор.— Що ж, коли не наша сила се змінити. Дїло се ухвалене і затверджене синодами та апостольським престолом.

— Про се ще ми поговоримо,— з незрушимою певністю відповів патер.— Але ось вам ще друга обставина. Чи ж не видається вам безглуздим і нерелігійним таке виховання молодого покоління священиків, яке ведеться у тих греко-католиків? Що ж то за священик вийде з молодого чоловіка, котрий завтра має бути посвяченим на єрея, має прийняти

найвище церковне таїнство, а сьогодні, замість у скупленні духу приготувитись до того святого акту, їздить по празниках, витинає "козачка" та "коломийки", завертає голови попадянкам і ні про що більш не думає, як тільки про те, щоби найти собі наречену з добрим посагом і позбутися довгів, нароблених у семінарії?

Патер, очевидячки, почав запалюватись, уносячись за течією власних думок. Бесіда його, зразу млява і підсолоджена, робилась живою і пристрасною, і пріор починав прислухуватись до неї з більшою увагою.

— Справді, се діло непідходяще,— сказав він,— та тільки й сього, здається, ми не в силі переробити.

— Тільки слів Христових і догматів святої католицької церкви ніхто не в силі змінити,— з запалом промовив патер.— Все інше — людські установи, заведені в часі і для часових потреб. Змінюються обставини, то змінюються й потреби, а на їх місце настають нові; от тому-то й установи повинні змінюватись відповідно до нових потреб і обставин. Ви, *clarissime*, згадали про давніші булли і синоди, котрими унормовано положення уніатської церкви. Не забувайте, що все се було дві чи три сотки літ тому назад, коли тут існувала могуча католицька держава Польща, коли православіє було в упадку, а католицька церков без ущербу для своєї могучості і поваги могла робити уступки місцевим традиціям. Тепер обставини змінилися! Тепер усякий попуск з боку католицизму приятелі й вороги його готові вважати доказом його справжньої слабості. Тепер, *clarissime*, коли ми справді стали слабші, нам треба бодай вдавати з себе сильних, сякими чи такими способами сильних!

Пріор слухав сеї огнистої бесіди, широко витріщивши очі. Такого запалу, такого широкого погляду на діло він не ждав у простого патера. Не лишалось ніякого сумніву, що отсе перед ним сидів агент доволі великого розміру.

— Ну, нехай би взяти, що все се так,— згодився він,— що все се можна змінити. А все-таки цікаво б знати, що і як ви хочете зробити?

— О, для сього досить тільки добре знати, як стоїть діло в теперішньому часі, а спосіб нашого поступування визначиться сам собою. Треба твердо переконати себе в тім, що положення тої так званої унії зовсім хитке, що в нинішню пору вона — ростина без коріння: від православія відстала, а до католицизму не пристала. Ну, скажіть, чи може бути що більш безглузлого від того домагання якоїсь автономії, якоїсь народної церкви з боку уніатів! Адже ж католицька церква тим тільки й міцна, що одноцільна і зцентралізована, що все держиться тої засади: хто не зо мною, той против мене. Автономія, нейтральність в часі боротьби — се ж те саме, що зрада. Ось чому ми поперед усього повинні викоренити всі ті автономічні забаганки, утвердити католицизм *sans phrase** і тоді тільки будемо мати в руках могуту підйому для дальшої боротьби зі Сходом.

Патер Гаудентій зупинився, щоб перевести дух. Чоло його покрилося краплями поту, а в кутках рота повиступали шматки білої піни. Пріор сидів мовчки, з виразом задуми на повному, блискучому лиці. Вкінці він сказав:

— Що ж, *reverendissime*, думки ваші дуже цікаві, і я, розуміється, подбаю про те, щоб довести їх до відома тих, кому се належить знати. Мені здається навіть, що сам народ зовсім не буде супротивний такому починанню. Я знаю досить добре уніатську людність сього города і бачу, що вона дуже радо ходить до костьолів на латинську службу божу. Бував я не раз і на католицьких відпустах у Милятині, Кохавині, Кальварії і власними очима бачив, які маси уніатського народу сходяться на ті празники. Отсе й наводить мене на думку, що сам тутешній народ прихильється до латинського обряду, може, більше, ніж до грецького, і не буде супротивлятися таким реформам, які ви, запевне, собі намітили.

— Факти, *clarissime*, котрі ви навели, дуже цінні і цікаві самі собою,— відповів патер,— та тільки, жаль сказати, се тільки один бік медалі. Ви

покликаєтесь на латинські відпусти в Кальварії і Милятині; я вам покличусь на уніатські відпусти в Гошові і Зарваниці, куди щороку сходиться майже така сама сила народу, як і на ті, про котрі ви згадуєте. Значить, тут, очевидячки, не в обряді головна сила, а в тім, що народ любить ходити на відпусти, не дуже дбаючи про те, куди й на які. Але я вам покажу ще один факт. До православного Почаєва, хоч він і за границею, вандрують щороку тисячі отсих уніатів, а тим часом католицькі відпусти патерів-домініканів у поблизькім Підкамені, по сей бік границі, якраз напроти Почаєва, ані руш не можуть дійти до такої слави. Ось вам факт, над котрим стоїть подумати!

— Але позвольте, *reverendissime*, як же ж се вияснити? — запитав зачудований пріор.

— Ось се то й важко, що вияснити сього факту майже зовсім не можна без допущення такої думки, що унія не тільки сама собою дволична, не тільки не повинна бути толерована в нинішню пору з поглядів політичних, але показала зовсім непригідною для релігійного виховання народних мас, насаджуючи в них рівнодушність до самих основних релігійних правд, двоєвірство або навіть цілковитий брак усякого релігійного переконання.

— Ну, се вже пересолено! — почав було сперечатися пріор.

— Ні, *clarissime*,— перервав йому патер Гаудентій, забуваючи про всяке пошанування для чина свого начальника.— Попереду вислухайте мене, а тоді вже судіть! Недавно тому, вертаючись з Підкаменя, здоганяю отсе неподалік села Товстохлопів купу богомольців. Зайшов я з ними в розмову.

— А відки бог провадить? — питаю їх.

— Та з прощі,— відповів мені чоловік, що йшов попереду богомольців.

— А куди ходили на прощу? — питаю дальше.

— Та в Почаїв.

— В Почаїв? Ну, і як же вам там сподобалось?

— Та як же би, добре,— простодушно відповів чоловік.

— Добре? Бійтеся бога! — не міг здержатись я, щоб не скрикнути.— Що ж там такого доброго? Хіба ж ви не знаєте, що там шизматицька відправа?

— Та бог його знає,— відповів чоловік, чухаючись в потилицю,— чи шизматицька, чи не шизматицька. Не наша річ про те судити. Нам досить знати, що й там бога хвалять. Та й ще одно знаємо,— додав і окинув мене якимсь насмішливим поглядом,— що там за сповідь менше беруть, ніж у Підкамені, а до того ще зимою в церкві топлять.

Розповівши се все, патер Гаудентій для більшого ефекту замовк і сидів так кілька хвилин з розпростертими руками, з отвореним до половини ротом і витріщеними очима, немов прошиблений перестрахом і обуренням.

— Як же на ваш погляд, *clarissime*,— запитав він, перериваючи мовчанку,— чи се не блискучий доказ цілковитого упадку релігійного почуття серед маси уніатського народу? Адже ж можна б подумати, що тих людей досі не доторкнулось світло Христової віри!

— Так, се правда,— сумовито потвердив пріор.— Сього факту не можна так полишити. А не знаєте ви, відки се були ті люди?

— Із Товстохлоп. Я зараз же про се розвідався.

— А хто там у них священиком?

— Чимчикевич.

— Хто такий? Чимчикевич? Щось-бо я досі не чував такого прізвища.

— І не дивота, бо се справді допотопний піп. Старий-престарий, і оце вже тридцять літ нікудісінько не виїздить зі свого села. Дивогляд, а не піп. Рік тому назад я якось проїздом був у нього і познайомився з ним.

— Ну, добре, про се ми побалакаємо пізніше,— перервав йому пріор.
— А тепер скажіть, до яких властиво заключин дійшли ви і які раяли б средства для виповнення ваших намірів?

— Я осмілююсь подати до одобрення вищих властей ось які ради. Поперед усього впливати на простий народ по селах і місточках, викорінювати поміж ним заразу двоєвірства і систематично виховувати в нім релігійний католицький дух.

— Добре, але якими способами? — запитав пріор.

— Способи звичайні. Треба устроювати по селах і місточках, а особливо поздовж границі, систематично процесії і місії з якнайбільшим торжеством і відповідними проповідями. А на письменних по містах і по селах впливати при помочі відповідних до того наших видань, як се з таким поводженням практикується вже нами в західній часті Галичини.

— Цілковито згоджуюсь з вами, *reverendissime*,— сказав пріор і стиснув руку ненависного патера.— Все се розумно придумано, і мені здається, що ваші ради повинні найти повне одобрення властей.

— *Non mihi? clarissime*,— смирно відповів патер,— *sed ad majorem gloriam nominis Jesu**. Що ж доторкається до уніатського духовенства, то треба нам розділити його на дві категорії. Є між ними хитрі, котрі устами

визнають унію з Римом, а душею тягнуть до православія і під видом "очищення обряду" силкуються підігнати унію під православні форми, віддаляючи її чимраз далі від святої римської церкви. Таких треба вважати нашими лютими ворогами і поступати з ними так, як з ворогами на війні. Треба держати над ними ненастанний надзір і, скоро тільки вони подадуть який найменший повід, компрометувати їх перед властями і їх власною паствою. Друга категорія — се допотопники, убогі духом і добродушно наївні. Сих, розуміється, більшість, і їх треба привертати ласкою, піддобрювати їх всякими спокійними способами і звільна перероблювати на наші знаряди... Рівночасно з тим треба обернути головну увагу на добір єрархії і поміж сторонників нашого напрямку і на виховання молодіжі в нашій дусі, а особливо треба пильнувати, щоб молоде покоління попів висвячувалось не інакше, як в безженстві. При всім тим само собою розуміється, що уніатам мусить бути остро заборонено ходити на православні відпусти до Почаєва або навіть до Києва.

Пріор справді аж увесь прояснився і розрадувався,— таким простим, логічним і величним показався йому план, придуманий патером Гаудентієм. Все, чого не могли доконати Йосафат Кунцевич, Вельямін Рутський, Шептицький, Рилло і другі об'єдинителі обряду, а не могли доконати іменно для того, що об'єдиняли вершки, не сягаючи до коріння, вдоволяючись формою, а не перероблюючи духу мас,— все се являлось тепер таким легким і близьким, всьому вказана була така проста і, здавалось би, натуральна дорога розвитку, що приходилось тільки дивуватися, як се досі ніхто не попав на такі вірні і явні сліди. Єзуїт і поляк рівночасно ворухнулись в душі старого пріора, бо він, хоч довгі літа привик служити законіві, то все-таки зі своїх молодих літ заховав і патріотичну іскру в формі неясних мрій про велику, могучу і строго католицьку Польщу від моря до моря. Все, що відвойоване буде православію і унії, по його думці, само собою впаде в подолок католицизмові і Польщі. І, не можучи вдержати своєї радості, він притьмом кинувся обнімати патера Гаудентія.

— Ах, *reverendissime!* Вислухавши ваш план, я, старий, і то помолодшав!— скрикнув він.— Ні, се справді дуже, дуже уваги гідні замисли, і будьте певні, що я всякого труду і впливу свого доложу, щоб вони були введені в діло. А втім, здається, і ви самі маєте особисто деяку переписку з властями?

Питання се закинене було так невинно, злегка, впливало так просто з тих відносин, які між ними витворились перед хвилиною, що патер Гаудентій, упоєний своїм торжеством і тим великим вражінням, яке визвала у пріора його краснорічлива промова, в першій хвилі не здобувся на брехню.

— Ну, так,— сказав він,— іноді, з обов'язку мого, мені доводиться...

Злобною радістю заблищали невеличкі пріорові оченята. Добродушно всміхаючись і стискаючи патера за руку, він поспішно підхопив:

— Ну, так, ну, так! Я так і думав, що се ви інколи, розуміється, зі свого обов'язку, та пишете доноси на нашу братію! Що ж, *reverendissime*, се похвально, навіть устами наші се наказують. О, ні, не глядіть на мене з таким замішанням! Я нічогосінько! Противно, навіть дуже мене се радує. Ви такий здібний і досвідний чоловік і неохбно мусите піти дуже високо, а се прецінь у нас одинокий спосіб! Ваші замисли і плани я постараюсь докладно передати, куди слід, а вже й ви зробіть ласку і не забувайте мене в своїх молитвах і в своїх... хе, хе, хе... рапортах!

І за цим словом, чемненько кланяючись і гуторячи без упину, пріор вивів остовпілого і збитого з пантелику патера Гаудентія на коридор, а там перед його носом замкнув за собою на ключ двері своєї келії.

Минув якраз місяць після сеї розмови. І знов патер Гаудентій у пріоровій келії, з покірливим і приниженим видом, сидить насупротив отця пріора, готов слухати, пощо той велів покликати його.

Невесело жилось патерові в конвенті сей місяць. Правда, ніхто не обізвався до нього ні з одним докором, ніхто й одним словом не виявив йому ані ворогування, ні обурення, але попри те давніша його сміховальська роль відразу обірвалася, всі відвернулися від нього, а ті, що вперед так любили слухати його оповідань і жартів, тепер або минали його мовчки, або перекидувались з ним самими конечними, короткими словами. У кожного з братії при стрічі з ним поневолі якось простягалось лице, зішнуровувались уста і обличчя приймали пісний та набожний вираз. Весь сей місяць був для патера Гаудентія як одне ненастанне *silentium**, котре ставалось ще тим дошкульніше, бо пріор ані на крок не випускав його з монастирських мурів, не посилав його, як бувало, на служби ні в міській, ні в замісцеві церкви.

Патер непохитно зносив сю загальну неприхильність до нього братії, але все-таки видко було, що вона дуже живо допікала йому і що він уважав її великою для себе оскорбою. Адже ж він не робив нічогосінько противзаконного! Адже ж, хто знає, може й кожний із братії преспокійно робив те саме! А отже ж вони приязненько розмовляють один з одним, гуляючи вкупі по монастирським саду, сміються, жартують, плещуть один одного по плечах, рвуть разом спілі вишні, а тільки його одного обминають як заповіреного.

— Все се інтрига того сибарита, того дрантивного пріора,— аж скреготав з лютості зубами патер, ходячи там і назад по своїй самотній келії.— Але пожди лишень ти,— кричав він і грозив кулаками до стіни,— прийде ще й мій час! Порахуємось ми з тобою!

От тим-то й не диво, що вся злість, уся ненависть патера Гаудентія громадилась над головою пріора і що кожда стріча з тим його "першим по бозі наставником" була для нього дуже важка, тим важкіша, що до

ненависті і злоби мимоволі якось домішувалось глибоке почуття встиду і пониженої людської гідності.

Пріор розумів усе те дуже добре, але розумів також, що, раз відкритий як шпигун, патер Гаудентій стався супроти нього зовсім безсильним, і для того всякими способами старався продовжити і заострити муки безталанного патера. І так в спільній їдальні він казав йому сідати насупротив себе; було се гонорове місце, де сідав звичайно той з братії, хто в цілім конвенті вважався першою особою після пріора. Але пріор не удостоював Гаудентія ні одного слова, розмовляв з тими, що сиділи поруч нього, не перестаючи тим часом проверчувати його своїм проникливим добродушно-насмішливим поглядом. Патер Гаудентій весь аж горів на своїм почеснім місці під тими поглядами пріора,— він почув відразу, що пріор захотів посадити його на прилюдне позорище, і весь час сидів мовчки, згорбившись, з похиленим лицем, силкуючись нікого не бачити і нічого не чути. Він нізащо не був би осмілився заговорити до свого сусіда, бо майже напевно знав, що той прикинеться, мовби не чув нічого, і відвернеться, а довкола стола піде тихе, з'їдливе, гадюче шушукання. І от, дякуючи тій невинній хитрості благочестивого пріора, спільні обіди сталися для патера Гаудентія ненастанною тортурою; ложка страви не йшла йому в рот, кожний шматок хліба кусав він так, як би їв своє власне тіло, а з обіду вертав весь спітнілий, задиханий, розбитий. За той місяць він міцно похудів, очі запали в голову, і уста ще дужче витягнулися та поблідли.

Але ось сталася якась незвичайна річ: пріор велів покликати Гаудентія до себе до келії. Ніщо й казати, що патер ішов туди не дуже-то в побожнім настрою духу. Пріор зустрів його своїм звичайним жартівливо-насмішливим поглядом і, не даючи йому сказати ані одного слова, повів свою річ:

— Аякже, аякже, *reverendissime*, як я вам казав!. Сідайте, сідайте, будьте ласкаві, ось тут... Іменно, як я вам казав, так і сталось. Ось вам письмо від отця провінціала, і дуже, навіть дуже милостиве для вас!

Розуміється, се й не дивота; ви цілковито заслужили собі на таке довір'я начальства!

Говорячи се, пріор розгорнув лист провінціала і положив його перед собою на столі. Патер Гаудентій простягнув руку, щоб узяти лист.

— Ні, даруйте, *reverendissime*,— сміючись сказав пріор і накрив лист своєю широкою м'ясистю долонею,— лист сей не до вас адресований, а поки що ще до мене. Я тільки маю вам переповісти його зміст, а іменно те, що ваші вказівки прийняті ласкаво і вам-таки наказано поручити виповнення першого їх пункту, то значить устроювання місій і казань, де і як се вам видасться потрібним. Розуміється, що всі ми зобов'язані допомагати вам у сьому ділі, але в планах вищої власті лежить, щоб діло се спочатку велось нишком, незапримітно, зовсім так, як ви вмієте,— не переминув уколоти Гаудентія пріор.

— Воля начальства — воля божа,— скромно і покірливо промовив патер,— і я готов хоч зараз же прийнятись за діло.

— Оте-то й гарно!— сказав пріор.— Але в такому разі скажіть, який ваш план і яку ми повинні оказати вам підмогу?

— Я хотів би устроїти першу місію в тих самих Товстохлопах, про котрі я уперед мав нагоду згадати в розмові з вами.

— Еге, пригадую, пригадую! потвердив пріор.— Ви називали навіть тамошнього священика, якесь таке прізвище...

— Чимчикевич,— відповів патер.

— Егеж, еге, Чимчикевич. Що се за проява така?

— Дуже цікава проява,— відповів патер,— і власне ся проява заставляє мене від Товстохлоп розпочати свою місіонерську діяльність.

Подумайте лишень: дідуган вісімдесятилітній, дивачисько, освіти майже ніякої, стотнісінький хлоп поміж хлопами, про догмати віри ніякісінького розуміння,— одним словом, проява допотопна. І при тім предобродушний чоловік, наївний і довірливий, як дитина. Так що, з одного боку, місіонерська діяльність у Товстохлопах дуже потрібна, а з другого боку, тут, власне, найлегше її розпочати, бо ж Чимчикевич менше, ніж усякий інший, має здібності до ставлення якогось опору.

— Ну, і гарно! Боже вам помагай! Але для чого ви думаєте, що місіонерська діяльність у Товстохлопах більше потрібна, ніж деінде?

— Але ж подумайте, *clarissime*, що сей допотопний чоловік жиє там п'ятдесят літ, і які ж то науки подає він своєму стаду! Поміркуйте, що проповіді говорить він усього два або три рази до року; та й які проповіді! Попросту чудасія, та й годі! Сусідні попи переказували мені їх дослівно, бо проповіді ті стали між ними "притчею во язиціх". "Дітоньки, сьогодні Ісус Христос народився в Вифліємі, місточку жидівським, у стайні бідній і убогій. Так, так! А з паном комісаром податковим раджу вам не заходити собі, бо що вам з того прийде? А? Його рука, його й сила. От що. Благословеніє господне на всіх ва-а-ас!." Або ось другий образець: "Дітоньки мої, сьогодні Христос воскрес із мертвих, а завтра у нас храмовий празник. Пам'ятайте собі, щоби ніхто з вас завтра не був п'яний, ані бреверій ніяких не робив. Боже вас сохрани! Чужі люди посходяться, що би то за честь була для громади, а?. А тота громадська толока — час би вам уже зійтися і порадитися, що з нею робити... Чую, що там жид до вас підсусіджується, арендувати хоче, чи що... Ге, старшина? Пам'ятайте собі, що як тільки мені впустите жида до села, то я й бачити вас більше не хочу! Ані чути про вас не хочу, не то що! Рцем всі от всея душі, от всего помишленія нашего рцем!."

Пріор реготався невдержимо.

— Ну, замучили ви мене, *reverendissime*! Ха, ха, ха! Перестаньте, ради бога! Та хіба ж се можливе?

— Цілковита правда, *clarissime*. Але нащо вам більше, досить тільки поглянути на його життя-буття, щоб переконатися, що по нім і не такого ще можна надіятися. Живе він в бідній хлопській хатчині, старій і перекривленій; живе сам, як палець, тільки з старою служницею Феською, глухою на одно ухо, і з старезним слугою Прокопом, сліпим на одно око. Громада побудувала було колись Чимчикевичеві з власного почину гарну резиденцію при головній улиці, насупроти церкви; але він спершу нізащо не хотів перебиратися до нової домівки; а коли нарешті його таки присилювали, прожив у ній несповна дві неділі, ходячи по широких покоях як сам не свій і все жалуючись, що йому там заобширно, мов серед степу. А нарешті взяв і поночі перебрався назад до свого "зимівника", а в новій, обширній резиденції, як в stodолі, зложив хліб. І виставте собі скандал в селі і в цілім окрузі, коли з усіх вікон нової резиденції виднілись самі вистобурчені снопи. І ні за що в світі не мож було спонукати старого діда, щоб знов перебрався туди жити. Прийшлося громаді, щоб запобігти загальному посміховищу, одно тільки зробити: чим скорше вимолотити попівський хліб, зложений у новій резиденції, і відтак повернути ту резиденцію на громадську радницю, читальню і шпихлір, а попа лишити в його старому гнізді.

— Ну, та й лепського ж ви собі вибрали противника, *reverendissime*! — казав пріор, шовковою хусточкою втираючи сльози, що котились по його лиці зо сміху, але все-таки не без їдкої насмішки в голосі.— З таким противником боротьба мусить бути легка і побіда певна.

— Що ж, *clarissime*! — покірно відказав патер.— Коли жито поспіє, колосся починає хилитися під серп.

— Гарно, гарно, з богом і на жниво! А коли ж думаєте вибратись?

— Думаю, що взагалі ніпощо гаяти час. В найближчу неділю можу сказати першу проповідь у Товстохлопах.

— Гарно. Сьогодні у нас понеділок. Сьогодні ще я напишу до того вашого Чимчикевича, щоб приготував усе, що потрібно для місії, а в суботу по службі божій ви й рушите в дорогу.

— Як ваша воля, clarissime! — відповів патер.

Оба вони встали з місць, Пріор провів патера до дверей, а на його низькі поклони відповів своїм звичайним добродушно-насмішливим усміхом.

III

В суботу по ранній службі божій патер Гаудентій сів на приготовану для нього монастирську бричку і весело покопотів за місто. Днина була чудово гарна. По полях, куди оком кинеш, блискали серпи, бренькотили коси, розлягалися співи, сміх і переклики робучого люду. Літня польова робота кипіла під палким сонячним промінням.

Після душного монастирського повітря патер Гаудентій подвійно любувався і розкошував тим широким, вольним простором, тим свіжим запахущим вітерцем, що потягав від далеких соснових лісів Брідщини, тою величавою, хоч і одностайною подільською картиною.

Дорога до Товстохлоп була хоч і добра, але зовсім не близька. Була вже пообідня пора, коли легка на ресорах бричка, злегка торохтячи по твердій глинистій дорозі, в'їжджала в тісне подвір'я товстохлопської резиденції.

— А, reverendissime! — закричав з-під якоїсь повітки отець Чимчикевич, здалека побачивши патера Гаудентія, як сей вилізав з брички.— Попелом, попелом ноги посипати таким рідким гостям! що за бурі, що за тучі загнали вас у наші сторони, га?

Патер Гаудентій нічого не відповів, лиш, усміхаючись солодко, з широко розпростертими раменами підійшов до старого і сердечно обняв його.

— Просимо, просимо ближче! Не погордуйте нашим домом! — припрошував Чимчикевич, нипаючи довкола єзуїта.— Прокопе, гей, Прокопе,— обернувся він до свого слуги і товариша,— а приладь там вівса і сіна їх коням та поможи порозпрягати!

— А може, вони зараз поїдуть, прошу єгомостя? — ліниво буркнув Прокіп, вороже поглядаючи своїм одним оком на непрошеного гостя.

— Ну, ну, поїхати вони поїдуть,— добродушно сміючись, відповів Чимчикевич.— На парафію до нас не приїхали, то певно. Але й не зараз поїдуть, Прокопе, не зараз. Так швидко ми їх не пустимо. Гей, Фесько, а де ти, стара?

— Я тут, єгомостинку! А чого вам?

— Приладь-но ти нам, бабусю, деяку закуску. Розумієш?

— Загнати гуску? — запитала глуха бабуся, і Чимчикевич, не маючи охоти кричати голосніше, почав на пальцях вияснювати їй, чого йому треба.

"Ось правдивий образ цілої сеї церкви, думав патер Гаудентій, придивляючись і прислухуючись до всього, що діялося довкола,— здитинілий пастир, а стадо його наполовину глухе, а наполовину сліпе".

Але отсе о. Чимчикевич, хапаючись та дріботячи ногами, кинувся проводити патера до своєї світлички, що служила йому за одним разом за спальню, їдальню і канцелярію.

— Сідайте, *reverendissime!* Сідайте! — просив він, присуваючи простий дерев'яний стілець, поки єзуїт обдивлювався по його домівці. Правду кажучи, не було там що й обдивлюватись. Світличка невеличка, чиста і попросту обставлена дерев'яними меблями; дерев'яне ліжко в куті, прикрите старосвітським ліжником сільської, але дуже красної роботи, збоку столик, завалений метрикальними книгами в міцній шкіряній оправі, на котрій, насупір загальному сільському звичаєві, не було видно ані одної порошинки; в другім куті невеличка за склом шафка з книжками, а на стіні під старосвітським образом св. Миколая висів круглий і великий, як возове колесо, вівсяний вінець, переплетений гілками червоної калини. Посеред світлиці стояв великий, чотиригранний дубовий стіл, накритий мережаною скатертю, а на ньому в дерев'яній мисці лежали тільки що вирізані золотисто-бурштинові крижки меду і заповнювали всю світлицю сильним медовим запахом.

— Отже як знав, що гості будуть, так-таки душа віщувала! — весело мовив Чимчикевич.— Немовби щось тьохнуло мене по обіді: а піди вийми меду! А славний у мене мід, *reverendissime!* Прошу лишень, будьте ласкаві стрібувати!

Патер все ще сидів мов води в рот набравши. Цілковита наївність і добродушність того дідуся трохи якимось змішали його. Але супротив покуси запахущих медових щільників він не міг остоятись. Присунувши свій стілець близенько до стола, він узяв гарно вирізану дерев'яну ложечку і, звільна висисаючи медові щільники, розпочав з Чимчикевичем розмову. Розуміється, при тім, що Чимчикевич говорив усе по-своєму, по-руськи, а єзуїт якнайдобірнішою польщиною, пильно вистерігаючись, щоб ані разу не осквернити свого язика руським словом.

— Егеж, панотченьку,— з видом щирого вдоволення розпочав єзуїт,— про се нема що й говорити, славний у вас мід, славний! Недурно про вашу пасіку слава йде по цілім окрузі. Відразу видно, що тямуща рука коло бджіл ходить.

— П'ятдесят літ, reverendissime, п'ятдесят літ з бджолами заходжуся, то й як же мені не знати їх натури і звичаїв?

— П'ятдесят літ! — скрикнув патер, немовби Чимчикевич сказав йому бог зна яку дивовижну новину. Он воно як! Так ви вже п'ятдесят літ священиком?

— Е, ні, попом я вже п'ятдесят і п'ять літ,— попросту відповів о. Чимчикевич.— Адже ж постійте! Святився я тоді, як Наполеона били — під Ватерлоо чи де там! То кілька тому буде? Здається, в 1815 було? А? Славний час був, reverendissime. Не дай боже дожити другого такого!

— Так ви гадаєте?

— Авжеж, що не як. Ну, потім п'ять літ кидали мною по адміністраціях. Назнався я біди, крий господи! І горів, і тонув, і мерз, і мок, як то кажуть. І жінка-покійниця в тій нужді померла; а жінка, reverendissime, у нашого брата перша і остатня. І тут я, на сьому місці, п'ятдесят літ держуся. Як те боже дерево, де його бог посадив, там і росте, доки його свята воля. Слава йому і поклін! Чи як ви думаєте, reverendissime, га?

— Та й село у вас славне, нема що й казати,— провадив дальше єзуїт, немовби розвиваючи дальше свою попередню думку.— Проїжджаєш — аж очі радуються. Поля оброблені, сади, огороди, хати нові, худобинка сита і гладка, всюди видно достаток і благодать божу...

— Що ж, reverendissime, працюємо як можемо. "В поті чола твого сніси хліб твій", чи як там у письмі сказано, га? І про других не забуваємо.

— Чував, панотченьку, чував, підхопив єзуїт.— Пан староста вашою громадою нахвалитися не може. "Чи податки сплатити, вони,— каже,— перші, чи порядки громадські, дороги, мости,— все у них як бог

приказав. А коли треба складки якої, допомогти там чи погорільцям, чи тим, що повинь їх зруйнувала, чи бідним,— Товстохлопи чисто по-панськи дають".

— По-людськи, *reverendissime*, по-людськи, не по-панськи! Пани на такі речі не дуже-то щедри. А ми так, як Христос учив: що царське, то цареві, а що боже — богу. Чи так я говорю, а?

— Так-то так,— процідив патер, крихітку похиливши голову набік.— Про те, що людське, а що царське, я з вами не буду перечитись. Тут ваші Товстохлопи можуть бути приміром для всякої другої громади; і певно, що не за чиїм приводом, як за вашим. Се кождий мусить признати. Але що доторкається божого, духовного...

Патер не договорив, немов онимаючись порушувати таке делікатне питання. Але Чимчикевич, очевидячки, і не підозривав тут нічого делікатного і без околесини запитав:

— Що ж, маєте мені з того погляду дещо закинути? Говоріть, говоріть, я радо вислухаю.

— Н-ну, закинути!— живо, немов обрушившись, підхопив патер. Яке право мав би я закидати вам що-не-будь? Сохрани господи! Я тільки так... теє... от, приміром, хоть би й те! Окружний шкільний інспектор надивуватися не може. "Що се за диво, каже,— таке село багате, порядне, дбайливе, а отсе вже п'ять літ мучуся, прошу, напоминаю і ніяким світом не можу добитися, щоб школу у себе завело".

— От що! — живо скрикнув о. Чимчикевич.— Так се інспектор вам жалувався! А може й прислав вас сюди на те, щоб ви уговорювали нас школу завести?.

— Ні, ні, панотче, де там! Я до такої служби зовсім непідхожий!

— Так я й думав,— успокоївшись, сказав о. Чимчикевич.— А пан інспектор, не кажучи йому лихого слова, дурень, та й годі. Раз йому сказали, що, доки він у нас інспектором, доти школи не зложимо, то чого б йому ще морочити? Я сам, бачиться, доволі ясно сказав се йому.

— Так йому й сказали? Ну, се цікаве діло!

— Ні, reverendissime, зовсім нецікаве. Не сподобався пан інспектор нашим людям, і не хочуть мати його за начальника над своєю школою. А чому не хочуть, се їх діло. "Розвідували ми,— кажуть,— по сусідських селах, які він там порядки заводить, як з учителями поводитьься і як їм з дітьми велить поводитись, і бачимо, що ми б у себе такого не стерпіли. То ліпше нехай у нас не буде ніякої школи, ніж маємо раз у раз дертися з інспектором та кари приймати бог зна за що!"

Патер Гаудентій аж руками розвів.

— Ну, признаюся вам, се зовсім не рація. Прості хлопські викрути! Ще чого не ставало, щоб кождий урядник старався подобатись своїм підданам! Сього-таки забагато! Ну, а що ж ви на те, панотче? Невже мовчали? Думаю, що ваш обов'язок був вияснити їм, що таке вимагання, вибачайте, і дурне, і безпідставне. Адже ж таким робом, через свою примху, вони позбавляють освіти ціле підростаюче покоління!

— Що ж, reverendissime, з рукою на серці я не міг їм того сказати.

— Не могли? А то чому?

— Раз тому, що їх правда, бо інспектор для людей, а не люди для нього. А по-друге,— нікого се не позбавило освіти, бо в нашім селі весь народ освічений, всі діти вміють читати і писати далеко краще, ніж по сусідніх селах, де є школи.

— Всі діти вміють читати й писати! — з правдивим перестрахом скрикнув патер.— А школи в селі нема? Як же се сталося?

— Проста річ. Кождий батько й мати самі вчать своїх дітей.

— А вони ж відки вміють?

— Я їх навчив. Від тридцяти літ у мене така установа, що неписьменному парубкові і неписьменній дівці з сього села шлюбу не дам.

Патер Гаудентій широко витріщеними очима дивився на о. Чимчикевича, як на яке заморське чудовище. А заморське чудовище й собі ж поглипувало глупо-наївно на патера, немов не розуміючи, чого тут дивуватися.

Помовчавши таким робом кілька хвилин, о. Чимчикевич висунув із-під стола низенький стільчик, вніс із сіней кіш, повний-верховатий капустяного листя, і сів на стільчику. В тій же хвилині, немов на даний знак, із відхилених дверей сусідньої комірки рванулись до світлиці цілі десятки кріликів і в радісних підскоках кинулись до свого господаря. Струя якогось неприємного звірячого запаху ввірвалась разом з ними в світлицю, але о. Чимчикевич не запримічав сього. Крілики вкрили дідуся, мов купа пушистого різномастого моху. Одні повискакували йому на коліна, інші на плечі, на голову, на руки, а прочі кинулись до коша і почали хрупати свіже листя, махаючи своїми довгими вушками і витріщивши десятки круглих оченят на незнайомого гостя.

— А тпрррус! — ласкаво скрикнув о. Чимчикевич, отрясаючись із м'якопушистих своїх улюблеників і викидаючи їм листя на долівку. Крілики всі разом позіскакували з його плечей і колін і кинулись хрупати, але деякі зупинились перед своїм господарем, поставали на задніх лапках і дивились йому просто в очі, немов благали, щоб не прогонював їх від себе.

— От бачите, *reverendissime*,— всміхаючись, перервав мовчанку о. Чимчикевич,— твар безсловесна, як кажуть, а також дечому може навчитися і привичок набратися. Треба тільки, щоб чоловік доложив старунку до всього, що робить,— щоб душу свою вложив у діло: тоді й діло буде з душею,— живе. Он як! А хто душі своєї в діло не вложить, той і не найде її; чи як ви думаєте, га?

Не знати, чи запах кріликів, чи се раз у раз повторюване питання, чи, може, розбуркане в душі патера підозріння, що Чимчикевич не такий дурний, як видається, чи, накінець, се все разом довело патера до якогось нервового роздражнення. Він став чогось непокоїтися і поклав собі скоріше покінчити сю розмову та прямо приступити до діла.

— Зовсім з вами згоджуюсь, панотчику,— сказав він цілком іншим, острим і повним докору голосом.— Де священик не додасть своєму стаду духу правдивої набожності, там його й шукати дарма.

О. Чимчикевич при сих словах відразу зірвався зо стільця, мов укушений гадюкою.

— Се... се... се... ви як, *reverendissime*? — запитав він дрижачим голосом, неначе всередині у нього щось кипіло і клубилося.— Се ви проти мене?

— Проти вас — не против вас, а взагалі,— вимінаючи відповідь єзуїт.

— Значить ніби, що я старий дурень,— з бджолами та кролями панькаюсь, а своїх парафіян побожності не навчаю, га?

— Але ж, панотче! Хто вам се каже? — крикнув єзуїт.

— Знаю, *reverendissime*, знаю, хто се каже! І ви тільки що се сказали! Що ж, може, воно й справді так! Може, дійсно я дурень, ні до чого не пригідний! Адже ж двадцять літ уже всякі добрі приятелі пишуть та й

пишуть на мене доноси до консисторії, що, мовляв, я неук, непотріб, казань у церкві не говорю і бог зна ще що виробляю. І все се "в добрій думці", як кажуть. Тільки що, певно, ніхто з них і не подумав, як то мені, старому, слухати такі закиди. Адже ж майте милосердя до мене! Бачите, я вже одною ногою в могилі; не нині, то завтра перед богом на рахунок стану! Позвольте ж мені спокійно вмерти! Не затроюйте мені тих кілька остатніх хвиль! Хіба ж я тому винен, що господь десь там забув про мене і не бере мене до себе?

Голос старця урвався від зворушення, і дві грубі сльози покотилися по його зів'ялих, поморщених щоках. Єзуїт сидів мовчки, понуривши очі і силкуючись не глядіти на о. Чимчикевича.

— Знаю я добре,— знов почав трохи спокійніше Чимчикевич,— що тепер пастирям треба більше знати і вміти; але я вже застарий, щоб учитися. От хоч би й ся св. догматика! Ще в семінарії мало я знав її; та й як там нас тоді вчили! А опісля й усе до решти забув. Ну, й яке ж я казання скажу своїм мужикам? Почну говорити про догми: боюсь, щоб ще єресі якої не наплутати. Ну, тоді б, певно, на мене посипалось тільки жалоб і доносів, що й у десятиох водах не обмився б. Читати з казальниці те, що інші понаписували і понадруковували, признаюсь вам, і стидно, і очі не служать: і все той клопіт, що й їх я багато не розумію. А говорити так, що на язик навернеться, і стидно, і совісно. Я знаю, що бесідник я не мудрий. Заснуть мої парафіяни, їй-богу, заснуть, коли почну їм говорити про те, що не в'яжеться безпосередньо з їх життям. Не маю того дару — говорити плавно і до ладу про такі речі, що не торкаються зблизька до їх життя. Ну, і скажіть тепер, *reverendissime*, що мені робити! Дайте пораду! Чи гнівити бога, всує призиваючи його святе ім'я? Краще мовчати і накликати на себе гнів консисторії.

— Певна річ,— відповів, згоджуючись, патер,— що більший гріх гнівити бога, ніж консисторію. Але чим же ви прогнівите бога, коли всяку неділю будете навчати своїх парафіян святій вірі і християнському життю?

— Тим прогнівлю: під час мого казання всі заснуть, а до того ще я й сам єресів наплету; он що! Вже я себе знаю добре і не пориваюсь на те, чого мені бог не дав. А прикидатися, лукавити душею, вчити людей тому, чого сам не знаю, на те я, *reverendissime*, застарий,— сумління не дозволяє.

— Мій боже!— загомонів патер Гаудентій.— Значить, ваші парафіяни так-таки й живуть без науки святої віри?

— Так-таки й живуть,— відповів о. Чимчикевич, звівши голову на груди. Правда, правда, читають усі і катехизис напам'ять уміють, але більше нічого й не знають; бо й я сам більше нічого не знаю, а навіть і в катехизисі не все розумію, то й не все можу їм вяснити. Ну, що ж робити, *reverendissime*, коли не розумію? Брався читати книги теологічні... Та куди тобі... Чи то очі у мене слабкі, чи то пам'ять притупилася: ні в зуб не розумію. А тут люди прийдуть часом, питають: що воно се, а як розуміти те? Що ж я їм скажу? Буду брехати, коли сам напевно не знаю? От і говорю їм найчастіше: "Діточки мої! Розумійте, як хочете, а то й зовсім не розумійте: богу се зовсім все одно. Він сам сказав: "Ність ваша розуміти времена і літа". Так і лишіть! Жийте тільки по-божому, а там уже якось воно та буде".

Патер Гаудентій аж вдарив себе по колінах.

— Бійтеся бога, панотче! Невже ви так і говорите їм?

— Аякже! Говорю, як сумління велить.

— Ну, а повага церкви, котрій дана власть навчати і вказувати стежки господні?

— Що ж, *reverendissime*,— майже з сльозами в очах мовив Чимчикевич,— видно, що господь бог не хотів дати мені тої поваги, а коли не дав, то відки ж я візьму, а?

— В такому разі ви повинні покинути це місце, до якого відчуваєте себе неспосібним. Ваше сумління день і ніч повинно вас мучити за той гріх, що ви займаєте таке важне місце, а не сповняєте прив'язаних до нього обов'язків. Адже ж ви отак доводите свою духовну паству до страшної безодні невіри, варварства, здичиння! Бо чим є чоловік без віри, як не звіром? Власне сумління повинно вам це сказати!

— Ну, що ж, *reverendissime*, коли моє сумління нічого такого мені не говорить?

— Як то не говорить? Для чого?

— Бо мої парафіяни дуже далекі від невіри, бузувірства, чи як ви це так дивнечко назвали, *reverendissime*, га?. Далеко дальші, ніж парафіяни інших церков, котрі щонеділі по дві години дрімають на проповіді. Я чу, не проповідую, а так попросту, в розмовах, про домашні, близькі всякому речі. Се я добре знаю, і вони розуміють. "Не кради, не пий, не проклинай, не бий, другому в біді допомагай!..." Чи повірите, *reverendissime*, що за десять літ з нашого села ніхто в криміналі не сидів? Від 30 літ ані одного жида у себе не маємо. Школи не маємо, а зато читальня яка! Правда, смішно воно; але що з того? Кому смішно, той нехай сміється!

— Гарно то все, гарно,— згоджувався патер,— але всього цього ще не досить.

— То правда, що не досить,— живо підхопив о. Чимчикевич, з лукавою усмішкою споглядаючи на єзуїта.— А ви, *reverendissime*, проїжджали через наше село? І бачили, яке воно? Немовби один сад, в котрому тут і там порозкидані хати. А до того ще з обох боків обрамоване цілим лісом овочевих дерев! Що? Може, брешу?. А знаєте, *reverendissime*, як зветься той ліс?. "Покутний", он як. А чому? Пустопаш там була, коли я прибув сюди; так! Так і звалась "Неужиток". А отсе я на сповіді, замість звичайної покути: п'ять раз "Отче наш", п'ять раз

"Богородице", а раз "Вірую", зачав кожному завдавати таку покуту, щоб зразу коло своєї хати, а далі й на тій пустопаші засадив або защепив одно овочеве деревце, а за тяжчий гріх, то й кілька. Ну, через 50 літ і ліс виріс, і все село обсадили, де тільки було яке вільне місце. За овочі з Покутного селяни касу заложили таку, що з самих процентів усі податки краєві, повітові, громадські і шкільні оплачують; а що роздається бідним та потрібним, се і в коляду не кладу. Як же вам здається, reverendissime, чи мила богу така покута, чи ні?

— Не хулить бога, панотче! — остро відгризнувся патер.— Хто може знати, що миле богу, а що ні! Хто постигне глибину путей господніх? Але nakілько мій слабкий розум може судити, то кажу вам сміло: не мила і не може бути мила.

— Не мила? А то чому? — з неукритим зачудуванням запитав о. Чимчикевич.

— А тому, що до покути бог вимагає серця сокрушеного і смиренного; а ви що даєте йому? Далі, бог жадає, щоб чоловік якмога відривався від усього земного, від світової суєти; а ви своєю роботою хіба ж не прив'язуєте їх серця ще більше до сього світа? Ні, отче, хибна ваша дорога! Бог не може благословити такого діла. Противно, бог уже тепер простер над вами свою руку, посилає вам віщунів свого гніву, і горе вам, коли завчасу не покаєтесь і не вернете на шлях правди!

При сих словах патер встав мимоволі і простяг праву руку наперед. Лице його сіяло, очі блищали, на чолі і устах нависала строгість розгніваного судії.

— Віщунів? Яких віщунів? — дрижачи і блідніючи, запитав о. Чимчикевич.

— То-то й горе, що ви не бачите їх? Посилає найстрашнішу духову заразу: духову сліпоту, двоєвірство і байдужність!

— Двоєвірство і байдужність? Як же ви се розумієте?

— Зовсім попросту. Ваша паства не вміє відрізнити доброго від злого, Христа від Беліала, святої католицької віри від схизми. Ваші духовні овечки любісінько ходять за границю на православні служби божі. Хіба ж се нічого?

— А, так от про що ви! — сказав Чимчикевич, відітхнувши свобідніше і з легшим серцем.— Ну, се, здається, не такий ще тяжкий гріх.

— Не тяжкий гріх! — аж закричав патер.

— Думаю, що ні. Адже ж і там одного бога хвалять, ще й так само, як у нас.

— Одного бога! — розізлився патер.— От і турки також одного бога хвалять. То ви, певно, дозволили би своїм парафіянам і на турецьке богомілля ходити?

— Ну, *reverendissime*, се вже ви задалеко зайшли. Я позволяю їм ходити на латинську службу; тільки що вони самі нерадо йдуть туди, бо нічого там не розуміють. А православна служба така сама, як наша; а тих догматичних тонкостей, що розрізняють нас, ані я сам не второпаю, ані мої мужики.

— Ех, панотче, панотче! — з жалістю промовив патер Гаудентій, киваючи головою.— І ви се говорите! Ви, католицький священик, можете так говорити, а навіть так робити!

— Що ж, *reverendissime*? Як хто вміє, так і піє! Що ж я винен, що говорю і роблю тільки те, що знаю?

— Значить, треба розширювати своє знання або...

— Або що?

— Або розстарати собі когось, хто би допоміг вам.

— А... хто ж мені допоможе? — пренаївно запитав Чимчикевич.

— Ну, се хіба велике діло? От і я сам готов.

— Ви, reverendissime? А то як?

— Можу вам зобов'язатися хоч і щонеділі говорити в церкві казання, а не тільки завтра.

— Завтра, як то? Не тільки завтра? — з зачудуванням питав Чимчикевич.

— Ну, так! Адже ж я того й приїхав! — відповів патер, зі свого боку також зачудуваний зачудуванням Чимчикевича.

— Чого приїхали?

— Щоб завтра казання казати в вашій церкві. Адже ж ви вже повідомлені про се?

— Я? Сохрани господи! Я повідомлений?

— Ну, так! Адже ж наш пріор, знаєте, в Тернополі, мав писати вам про се!

— Ваш пріор! Во ім'я отця і сина!. Але ж я не знаю вашого пріора!

— Як то? Невже він не писав вам? Невже ви не дістали ніякого письма?

— Письмо якесь я на сьому тижні дістав,— відказав Чимчикевич змішаний,— але я не знав, від кого воно і про що писане.

— Як то не знали?

— Та так, що не знав! Бачите, ось воно! Що я намучився, щоб прочитати: і літери, здається, деякі розбираю, а слово хоть би тобі однісіньке! Ніде гріха діти, плюнув я на нього та й сховав. Ось вам воно; погляньте, чи се від вашого пріора?

І о. Чимчикевич подав патерові зім'яте, засмальцьоване письмо пріора. Той поглянув на нього, сам не знаючи, що про се думати, і тільки охнув: письмо було писане по латині, котру Чимчикевич іще перед п'ятдесятьма роками успів забути всю до нащадку!

— От воно як! — промовив патер, помовчавши хвилинку та встигши за той час проклясти в душі хитрого пріора, що зробив йому такого збитка.— Що ж тепер буде?

— Не знаю, *reverendissime*.

— Я конче мушу завтра сказати проповідь у вашій церкві. Мені моя власть наказала.

— Що ж,— смирно відказав Чимчикевич,— з богом, *reverendissime*. Тільки, що мені моя власть скаже?

— Ваша власть? Яка?

— Ну, митрополит, консисторія. Чи, може, ви маєте їх дозвіл?

— Ні. А хіба ж се не від вас залежить?

— Авжеж, що ні. Без вищого дозволу я не можу допустити священика іншого обряду проповідати в моїй церкві.

Патер Гаудентій стояв мов укопаний. От тобі на! Через таку пусту формальність мала би пропасти його місія! Ах, і завжди мусять його переслідувати ті дурниці, ті дрібнички життя, на котрі він не звертає уваги і котрі можуть іноді поспувати все діло. Але ні, то не може бути, бодай тепер ні! В якімсь нервовім зворушенні став він ходити по кімнаті, придумуючи, що тут робити. Нараз зупинився перед Чимчикевичем.

— Так се ви кажете, що не маєте права допустити мене до проповідання в вашій церкві?

— Ні, *reverendissime*, не маю.

— Ну, а коло церкви, на цвинтарі можу проповідати?

— Там можете.

— Ну, ось і гарно. Буду проповідати на цвинтарі.

— Добре. Тільки, знаєте, *reverendissime*, я чоловік старий, слабкий; боюсь, щоб не було мені за се якої халепи.

— Від кого?

— А от хоть би від пана старости. Знаєте, на цвинтарі, будь-що-будь, публічне місце, а проповідь, будь-що-будь — бесіда. А староста у нас острый, службистий. Набіжить і запитає: "А що се у вас, отче, без дозволу власті на публічному місці якісь зборища збираються, бесіди говоряться?" І що ж я на се скажу?

— Смійтеся з того, панотче!

— Ну, ви собі, *reverendissime*, смійтеся на здоров'є! А по мні мурашки бігають. Пощо мені клопоту на здорову голову? А ліпше знаєте що? У вас коні добрі, бричка легенька, дорога тепер добра: от ви, не в гнів вам кажучи, їдьте до города і добудьте дозвіл від пана старости. А я дуже радо зроблю все, що буде залежити від мене. Потрудіться, *reverendissime*; нехай се буде богу на славу, а для мене, старого, спокійніше.

Патер Гаудентій думав було зразу противитися і переконувати Чимчикевича, що його побоювання даремні; але ледве помітна іронічна нотка в остатніх словах "попа" поразила його мов грім. Він зміркував відразу, що занадто мало цінив собі того старця і що за тою дитинячою простотою і наївністю у нього криється щось більше глибоке, якесь зовсім незвичайне "собі на умі". Не кажучи ні слова більше, червоний і розсерджений, патер схопив капелюх і вискочив на ганок.

— Запрягати! — крикнув він на все горло, побачивши, що сонце вже почало спускатися, і нагадавши собі, що до города добрі дві милі.

— От проклятий піп! — воркотів він собі під носом, дожидаючи, поки запряжуть його бричку.— Замучив мене зовсім! Здається — ніби глупий, мов пень, а тим часом він тугий, як лико. Але ж бо і я собі нівроку мудрий, тільки часу збавив даремнісінько! Чорт би його взяв з тим дозволом! Найшов, що видумати! І як то мені упоратися сьогодні?

— А що, прошу єгомостя? Чи я не говорив, що вони скоро поїдуть? — промовив усміхаючись Прокіп до Чимчикевича, запираючи ворота по від'їзді гостей.

— Так-то так, Прокопе,— сумовито сказав о. Чимчикевич,— поїхали-то вони поїхали, але не сьогодні, так завтра вернуться знов.

— А най бог боронить! — крикнув Прокіп.— А чого їм від нас треба, прошу єгомостя?

— Чого? — повторив о. Чимчикевич.— Чого, питаєш? Слухай же, Прокопе! Ти мене давно знаєш. Як ти гадаєш: дбав я про громадян? Учив їх добру? Давав їм добрий приклад? Був я для вас добрим попом?

— Падлюка був би той, хто б інакше говорив! — крикнув Прокіп.— Не попом, а батьком рідним! От чим ви були для нас!

— Ну, не говори так, Прокопе! Знаю я свої хиби. Але того, що мені сказав сей єзуїт, я до нинішнього дня не знав і не думав.

— То се єзуїт? А що ж він сказав вам?

— Сказав, що мої парафіяни бога не знають, в двох богів вірять, а то тому, що і тут, і до Почаєва до церкви ходять, а в Почаєві, мовляв, уже не той бог, що тутечки. Чуєш, небоже? І за се, грозив, не мине нас кара божа.

— От що він вам крякав! А крякали би над ним ворони!

— Не клени, Прокопе! І для того, говорив, треба нас усіх просвіщати, повернути на правдиву єзуїтську віру; і він се зробить.

— Він? А не діждав би! А як же він нас навертатиме?

— Буде вам щонеділі казання говорити.

— Тільки всього? Ну, чували ми їх казання! Се ще не великий страх! Нехай собі говорить. Я думав, що, може, зо староства наказ прийде, а староство жандармам накаже. От тоді справді був би клопіт, бо не стільки би навернули, скільки здерли б. А казання — н-ну!

І, махнувши рукою, Прокіп побрів на обійстя до свого діла. А о. Чимчикевич довго ще сидів на ганку своєї старої хати, під тінню густо

обвитої розцвілої фасолі, сидів і думав про нежданий візит єзуїта, про розмову з ним і його дивний замір.

"Ой, не проста, не випадкова то річ,— думав він.— Не на мене одного гострять зуби ті єзуїти; тільки здається, що мене першого хочуть проковтнути. Що ж? Божа воля! Просив я господа, щоб дозволив мені вмерти супокійно; та здається, що за мої гріхи не вислухав мене бог, і прийдеться, мабуть, власними старими очима побачити ще початок нової боротьби, а може, і свої старі кості в ній зложити. Його свята воля! А люта буде боротьба, страшна! І хто то в ній переможе? Находить на нас чорна хмара з заходу, грізна, узброєна просвітою, хитрощами, інтригою, протекціями і всякими мудрими штуками; а що ж ми поставимо насупротив неї? Находить велика пошесть, страшна чума, котра може змести нас з лиця землі, як вода злизує мул. А як же ж ми охоронимось від неї, де найдемо на неї лік?."

І о. Чимчикевич узяв старий молитвеник в дерев'яній, полотном обшитій оправі, писаний грубим, хорошим почерком на старім, грубім папері. Се була єдина вартна річ, яку посідав він і цинив вище всього на світі. Старець розвернув книгу і почав поволі, голосно і виразно читати. Молитва успокоїла його; важке вражіння, викликане єзуїтом, розвіялося. Якось мимоволі очі Чимчикевича зупинилися на остатніх листах молитвеника, де він сам після старих записок, документів і оповідань старих людей списав більше чим трьохсотлітню літопись села Товстохлоп. Одна сторінка тої літописі звернула на себе його особливу увагу. Перечитавши її, він тихо захихикав. Якась нова думка блиснула в його голові. Він іще раз перечитав тую сторінку і ще раз усміхнувся.

IV

Була неділя. Прехороший літній день. На небі не видно ні однісінької хмарки. Темною густою зеленню вкривали вікові липи стару, але ще добре одержану церков з її червоною банею, що була покрита бляхою, з позолоченим хрестом на вершку. Побіч церкви блищав, аж горів новий мідяний дах на невисокій присадкуватій дзвіниці. З церкви розлягався

голосний на ціле село, протяглий спів літургії; у церкві співали всі, хто лиш міг: чоловіки, жінки, хлопці і дівчата гармонійним хором. Здавалося, що величезна хвиля тих голосів розпирає стіни старої церковці і підносить її на собі вгору. Збоку коло криласа стояв високий і чорний патер Гаудентій, з якимсь не то набожним, не то похмурим лицем, і ждав, поки скінчиться служба божа. Багато він натерпівся вчора: пізно вночі приїхав у містечко і якось переночував у лихій жидівській коршмі. Ранком набігався немало, заким розбудив старосту і отримав від нього позволення промовити на публічному місці. Та все-таки він поставив на своїм і вернувся на час. Зразу він дуже боявся, щоб о. Чимчикевич не втяв йому штуки і не упорався з службою божою вчасніше, так що він, приїхавши, застане лиш заперті двері і вже нікого в церкві. Але ні. О. Чимчикевич поступив собі зовсім лояльно, а по утрені ждав аж годину на його приїзд. Се потрохи помирило патера з Чимчикевичем, хоть дотепер не міг він йому простити вчорашнього занепокоєння.

Ось о. Чимчикевич дрижачим голосом прочитав Євангеліє. Патер подумав, чи не почне він сам тепер проповідь; але ні: панотець править службу божу дальше. Ось і служба божа кінчиться. По причастію патер вийшов з церкви. Недалеко дзвіниці, між двома величезними липами лежала велика чотиригранна, на дві лікті висока плита, якийсь старий надгробний камінь. Патер станув на нім,— то буде його амвон. Виняв з хустини комжу і натягнув її поверх сутани. Стоячи високо на плиті з полискуючим на сонці, гладко виголеним тіменем,— берет він забув узяти з собою,— здавався він високим, як придорожній стовп, і грізним, мов мара. Сонце доходило вже полудня і пекло немилосердно. В тіні лип цвірінькали воробці. Маса червоних великих блошиць лазила по гробах і наповняла всі отвори і тінисті щілини в дерев'яній загороді. Ані вітрець не подув, щоби відсвіжити повітря. Листя не рухалось зовсім, мов замерло. Патер стояв якраз на такому місці, де за цілий південь не було тіні. На його чолі, щоках і руках почав виступати піт дрібними блискучими краплинами; він нетерпеливо прислухувався співові, котрий потоком виливався з церкви. Вже прочитано благословеніє, коли нараз патер з гніву мало що в голос не заляв — з церкви розляглося: "Радуйся, Николає, великий чудотворче"!

— З розуму зійшов піп, чи що? Захотілось йому сьогодні читати акафіст!

Але гнів на ніщо не придався,— треба було ждати кінця акафісту. А о. Чимчикевич немовби навмисно кожде слово виголошував протягло, поволі, мовби догадувавсь, якої муки зазнає патер Гаудентій! Доброї півгодини тягнувсь акафіст; а як вимучився за той час патер на своїм кам'янім амвоні на сонячній скварі, того ні пером описати, ні в казці розказати. Радо був би зліз він з плити і сів у холодильник під дзвіницею, коли б не громада дітей і старших дівчат, котрі повиходили з бабинця і поставали під церквою, заєдно хрестячись і споглядаючи на нього.

При них злізати якось нескладно. Патер разів з двадцять послав їх до чорта, але се небагато помагало. Дрібні крапельки поту давно вже перемінилися на ручайки, що тихо спливали долі щоками, по плечах і грудях. Сорочка була на нім зовсім мокра і прилипала до тіла. Кров була сильно в лице, голова горіла, в ушах шуміло, в горлі пересохло; патер став на правду побоюватись сонячного удару або якої-небудь нагальної слабості.

Ну, слава богу! Вже скінчився і акафіст! Він зітхнув свободніше. Але що ж се? В церкві спів затих, щось говорять. Може ж то бути? О. Чимчикевич почав проповідь! Патер іронічно усміхнувся, пригадавши собі оповідання про його проповіді. "Мабуть, вона не буде довга,— подумав він.— А все ж таки шкода, що я не в церкві. Було би цікаво послухати!"

Дійсно, варто було почути ту проповідь.

— Дітоньки мої,— промовив о. Чимчикевич,— вчитав я отсе в старих паперах, що нині якраз сто літ минає... еге, сто літ, як один день! — як у нашому селі Товстохлопах вибухла страшна пошесть. Півсела вимерло за один тиждень. Триста вісімдесят душ без сповіді і причастя святого. Нехай нас усіх бог боронить від такого, небожата! А як гадаєте, дітоньки

мої, чи не годилось би нам як-небудь відсвяткувати столітню пам'ятку такого великого нещастя?

Народ стояв, хрестився набожно і зітхав із глибини душі.

— Так слухайте ж, як я про се думаю, дітоньки! — продовжав о. Чимчикевич.— Відправмо молебн з коліноприклоненням за ті померші душеньки, а опісля виберіть собі кільканадцять парубків щодужчих, розумієте? І нехай вони за чергою до самого вечора дзвонять невгаваючи. Нехай ті голоси ідуть до всевишнього бога і сповістять тих наших небіжчиків, що ми і по сто літах не забули про них. Нехай се буде богу на хвалу, щоб він змилювався над нами і відвернув від нас усяке лихо, усяку чуму тілесну і духову. Амінь.

По тих словах задзвонили маленькі церковні дзвінки, відтак обізвалась тонка сигнатурка у церковній копулі, а за нею загуділи грімкі голоси з дзвіниці. Народ упав на коліна, і почалася панахида. Патер глядів здивований, не розуміючи, в чім діло, не знаючи, чи йому стояти, чи також упасти на коліна. Вкінці і він прилякнув на своїй плиті.

Скінчилася панахида, скінчилася служба божа, но дзвони як гуділи, так і гудять. Хрестячись, почав народ виходити з церкви; дівчата в білих сорочках і різнобарвних стяжках пестріють, як мак; за ними показалися жінки в білих намітках, засіріли мужики в темних свитках; діти купками розбіглися по кладовищі. Патер стояв на камені, облитий сонячним блиском, і перехрестився. Народ цікаво згромадився круг нього — а дзвони гудуть не втихаючи. З злосливою усмішкою тиснуться парубки до дзвіниці, вистукують тяжкими чобітьми, спинаючися вгору по крутих сходках, а ті, що вже вилізли, повихиляли голови зо всіх вікон і отворів і з неменшою цікавістю глядять на єзуїта. Крізь гучний голос дзвонів чути їх регіт.

Зібралась ще більша юрба народу, патер перехрестився ще раз, потім, здивований, глянув на дзвіницю, мовби питався очима, коли вже

раз перестануть там дзвонити? А дзвони і не думають переставати, гудуть щосили. А хороші й голосні ті дзвони на товстохлопській дзвіниці! Розповідають, що вилито їх із колишніх козацьких гармат, що тут були затоплені в болотах по якійсь битві, а пізніше віднайшли їх мужики. Хороші, голосні дзвони! Як усі сім задзвонять разом, то при дзвіниці свого власного голосу не вчуєш, а гомін їх чути в сімох сусідніх селах.

Патер перехрестився третій раз.

— Во ім'я отця і сина,— почав він грімким голосом, та куди там! За дзвонами нічого не чути.

— А що, не перестануть вони там дзвонити? — крикнув він щосили до зібраної вколо нього юрби.

— Га, що, як!? — закричали йому в відповідь люди.

— Не перестануть дзвонити? — ревно щосили патер.

— Перестануть.

— Коли?

— Увечір.

— Як то увечір? А чому ж се?

— Чуму проганяємо.

— Яку чуму?

— Сто літ тому! Чума була! Триста душ без сповіді! За померші душі! Чуму проганяємо! — Такі уривані фрази розібрав патер з-посеред

змішаного крику народу. Зараз догадався він, що се нова видумка Чимчикевича. Очі його заблискали гнівом, і він зіскочив з каменя на землю.

— Я вам маю говорити проповідь,— промовив він ласкаво до народу.

— То говоріть! — роздались голоси з купи.

— Як же мені говорити, коли дзвонять? Скажіть, щоб перестали!

— Ні, не можна!

— Але мені сам староста дозволив говорити!

— То говоріть.

З-посеред юрби роздавався чимраз частіший сміх. Дзвіниця була переповнена молодіжжю, серед котрої кожний рух і слова патера розбуджували непогамований сміх і радість. А дзвони не переставали гомоніти ні на мінуту. Патер побачив, що труд його даремний, противно: чим більше він буде лютитись, тим смішніше буде його положення. І він роздумав, що ліпше уступити сим разом, в надії, що другим разом тим повніше осягне побіду. Солодко усміхаючись, він промовив:

— Ну, дзвоніть собі, дзвоніть, я приїду на другу неділю. Бог з вами!

Але сідаючи на брчку, що тут-таки за церковною огорожею ждала на нього, він стисненим кулаком погрозив в сторону попівства, і злосливо проворкотав:

— Почéкай ти, стари шизматіку, я тебе нау́че!*

---

* Брате (лат.).— Ред.

* Найясніший (лат.),— Ред.

* Вельмишановний (лат.).— Ред.

* Схід має бути навернений [на католицьку віру] (лат.). — Ред.

* Без застережень (франц.).— Ред.

* Не мені, найясніший, але для більшої слави імені Ісуса (лат.).— Ред.

* Мовчання (лат.),— Ред.

* Подожди-но, старий схизматику, я тебе провчу! (польськ.) — Ред.